

YENİ BULGULAR IŞIĞINDA 1962 KÜBA KRİZİ VE TÜRKİYE

Dr. Ayşegül SEVER*

Otuzbeş yıl önce, ABD'nin Küba topraklarına Sovyetler Birliği'nce orta menzilli nükleer taşıyan füzeler yerleştirildiğini saptamasıyla 16 Ekim 1962'de patlak veren Küba krizi, tarafları ilk kez nükleer savaşın eşiğine getirmesi açısından en önemli soğuk savaş krizlerinden biri oldu ve soğuk savaş döneminin pek çok dramatik olayı gibi bütün yönleriyle ancak son yıllarda aydınlanıyor. Son on yılda yeni arşiv belgelerinin açılması ve 1987'den başlayarak ard arda toplanan bir dizi uluslararası konferansta, krize ilk elden tanıklık eden SSCB, ABD ve Kübalı birçok siyasetçi ve diplomatın yaptıkları önemli açıklamalarla Küba bunalımını birçok yönüyle yeniden irdelendi.¹ Bunalımla ilgili bu yeni değerlendirmeler Sovyet lideri Nikita Khrushchev'in ABD Başkanı John F. Kennedy'den Küba'daki füzelere karşılık İzmir-Çiğli'de konuşlandırılan orta menzilli Jüpiter füzelerinin (IRBM) sökülmesini isteyen 27 Ekim 1962 tarihli mesajıyla taraf olan Türkiye için de yeni çıkarımlar içeriyor. Bu makalede son zamanlardaki yeni değerlendirmeler doğrultusunda krizin genel gidişatı değil; ancak Jüpiter füzelerinin krizin gelişimi ve çözümündeki yeri önce uluslararası açıdan genel bir çerçevede daha sonra da ulusal düzeyde Türkiye açısından öznel bir biçimde iki düzeyli bir analize konu olacaktır.

*Marmara Üniversitesi, İİBF, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü

¹1987-92 yılları arasında Harvard ve Brown üniversitelerinin sponsurluğunda Küba, Sovyetler Birliği ve ABD'den krize ilk elden tanıklık etmiş ülke temsilcilerinin ve akademisyenlerin katılımıyla Küba krizini bütün yönleriyle aydınlatmak üzere bir dizi uluslararası konferans toplandı. Bu uluslararası konferansların beşinci ve sonuncusu Havana'da Fidel Castro'nun da katılımıyla gerçekleşti ve krizle ilgili bilinmeyenlerin günışığına çıkması bakımından tarihi bir nitelik kazandı. Bu konferanslar, arşivlerden özellikle Amerikan Ulusal ve Başkanlık arşivlerinden derlenen bilgilerin tamamlanmasında çok önemli rol oynadılar. Bu arada eski Sovyet arşivlerinden her geçen gün artarak elde edilen veriler krizi daha da aydınlatacak gibi görünmektedir.

Uluslararası Politika Açısından Türkiye'de Konuşlandırılan Jüpiter Füzelерinin Küba Krizindeki Yeri

Eisenhower yönetimi, 1957 yılında Sovyetlerin ilk yapma uydu Sputnik'i uzaya fırlatmak ve kıtalararası füzelere sahip olmak suretiyle (ICBM) kaydettikleri teknolojik ilerlemeleri dengelemek üzere Avrupa'ya orta menzilli füzeler - Jüpiter ve Thor - konuşlandırmaya karar verdi. ABD'nin bu kararına olumlu yanıt sadece 3 NATO ülkesinden - İngiltere, İtalya ve Türkiye -'den geldi. İngiltere'ye 60 Thor füzesi konuşlandırılırken, İtalya ve Türkiye'ye toplam 45 adet Jüpiter füzesi gönderilecekti. Türkiye'ye 15 adet Jüpiter füzesi konuşlandırılmasına ilişkin Türk-ABD antlaşması 28 Ekim 1959'da imzalandı. Küba krizinde de Sovyetlere diğerlerine göre coğrafi yakınlığından olsa gerek Türkiye'ye yerleştirilen bu Jüpiterler daha çok gündeme gelecekti.

Ekim 1959 ABD-Türkiye anlaşması uyarınca İzmir-Çiğli'de konuşlandırılan orta menzilli 15 Jüpiter füzesi, gerek Küba bunalımının patlak vermesinde gerek çözümlenmesinde önemli bir etken olarak gündeme geldi. Günümüz değerlendirmelerinde, Sovyetlerin Küba'ya füze konuşlandırma kararının ana nedeni değilse de önemli nedenlerinden biri olarak Türkiye'ye yerleştirilen bu füzeler gösterilmektedir. Özellikle Sovyet kaynakları Küba'ya füze konuşlandırma kararının arkasında ABD'nin Kübayı işgalini önleme kaygısını ve SSCB'nin nükleer vuruş kapasitesini artırma amacını iki önde gelen sebep olarak sıralarken, Sovyetleri yakından çevrelemeleri itibariyle Jüpiter füzelerini de, konuşlandırma kararında üçüncü bir etmen olarak, özellikle psikolojik açıdan, hesaba katıyorlar.²

Bu bağlamda da Jüpiterlerin söz konusu krizde, kapasitelerinin ötesinde, işlevselliıklarını aşan bir rol oynadıkları görülüyor; zira Jüpiterlerin savunma silahı olarak ciddi zafiyetleri olduğu bilinmektedir. Füzelерin yüzeyleri çok ince ve en ufak darbeye delinmeye müsait, ateşlemeleri saatler alıyor, isabet oranları düşük ve sadece ilk vuruş için uygun olduklarından da saldırıyı önlemekten ziyade kışkırtıcı, adeta saldırıya davetiye çıkaran bir özellik taşıyorlardı.³ Bu özellikler gözönüne alındığında ABD'nin Jüpiterleri yerleştirme kararı almasında bu füzelerin askeri yararlılıklarından ziyade başka etmenlerin rol oynadığı ortaya çıkıyor. Eisenhower yönetimi 1957 yılında Sovyetlerin Sputnik ve kıtalararası füzelerde (ICRB) elde ettiği üstünlüğü zaman kaybetmeden dengelemek zorunluluğunu hissediyordu. Aksi takdirde Amerikan ve dünya kamuoyu Sovyetlerin bu gelişkin vurma kapasiteleri karşısında Washinton'u acz içinde görecekti, ABD'nin prestiji ve güvenilirliği zedelenecekti. Bu durumda Eisenhower yönetimi uzun menzilli füzelere sahip oluncaya kadar Sovyetlerle arasındaki füze boşluğunu Avrupa'ya yerleştireceği orta menzilli füzelerle gidermeyi yeğledi. Görülüyor ki bu kararıyla yönetim iç ve dış kamuoyunda prestij kaybetme kaygısıyla hareket ederek, füzelerin askeri bakımdan

² Laurence Chang and Peter Kombluh (Ed.), *The Cuban Missile Crisis, 1962 - A National Archives Documents Reader* (New York: The New Press, 1992), s.351; Bruce J. Allyn, James G. Blight and David A. Welch, 'Essence of Revision', *International Security*, Vol.14, Winter 1989-90, ss.138-139; Raymond L. Garthoff, *Reflections on the Cuban Missile Crisis* (Washington, D.C. : The Brookings Institution, 1989), s.24.

³ Barton Bernstein, 'The Cuban Missile Crisis: Trading The Jupiters in Turkey?', *Political Science Quarterly*, Vol.95, 1980., s.99.

zafiyetlerini gözardı ediyor ve dolayısıyla da 'siyasi ve psikolojik' bir karar almış oluyordu.⁴

Alınan bu karar doğrultusunda ABD, Başkan Eisenhower'ın da katıldığı 16-19 Aralık 1957'deki tarihi NATO Paris zirvesinde orta menzilli füzeleri Avrupa'ya konuşlandırma kararını müttefikleri nezdinde gündeme getirdi. Türkiye hariç katılımcıların bu öneriye tepkisi pek de yüreklendirici olmadı.⁵ IRBM'ler konuşlandırılacakları ülkeyi hedef haline getireceğinden ve de bu füzeleri ateşlemede kimin yetkili olacağı sorusu kafaları kurcaladığından ABD önerisine müttefiklerin genel tepkisi nötr ya da olumsuz oldu. Bu genel tepkide Sovyet tutumunun da etkisi olduğu söylenebilir. Nitekim bu konuşlandırma önerisinin hemen öncesinde SSCB bir zirve önerisinde bulunarak müttefikler nezdinde konuşlandırmanın tansiyonu artırabileceği imajını yaratmış, bununla da yetinmeyip söz konusu füzeleri topraklarına kabul edecek ülkelere yönelik tehditler savurmaya da ihmal etmemiştir.⁶

Müttefiklerinin mesafeli tepkisine karşın IRBM'lerin Avrupa'da bir an önce konuşlandırılması, Amerikanın vuruş kapasitesini artıracak olan uzun menzilli füzelerin ancak Haziran 1959'da, Akdenizde konuşlandırılacak olan Polaris füzesi taşıyacak denizaltılarının da 1960 sonlarında operasyonel hale gelebileceği düşünüldüğünde ABD için ayrı bir önem taşıyordu.⁷ Bu nedenle Eisenhower yönetimi önce Fransa sonra da İtalya ile IRBM'ler konusunda görüşmelere başladı. Müttefikler arasında konuşlandırmaya en istekli görünen ülke Türkiye olsa da, çeşitli nedenler dolayısıyla Türkiye olası evsahipleri listesinde liste başı olamayacaktı. Herşeyden önce gerek NATO Müttefik Kuvvetleri Başkomutanı Lauris Norstad gerek Amerikan Dışişleri Bakanlığındaki yetkililer IRBM'leri öncelikle Sovyetlerle sınırdaş olan Türkiye'ye yerleştirmenin Moskova'da şiddetli bir tepkiye yol açabileceğini, bunun da, Avrupa'daki huzursuzluk ve tansiyonu artıracaklarını öngördüler. Bunun yanısıra Türkiye'ye füze konuşlandırmada öncelik verildiği takdirde ittifak içerisinde Türklerin bu füzelerle tehlikeli bir şekilde cüretkar ve dövüşken olabileceğine inanan Norveç gibi bazı ülkelerde vardı ki, bunlar da Türkiye'yi yanlış bir seçim olarak görüyorlardı.⁸ Norveçlilerin bu düşüncesi çok kısa bir süre önce, 1957 sonbaharında büyük ölçüde Türkiye'nin Suriye'nin Sovyetlere yakınlaşmasına verdiği aşırı tepkiden doğan ve iki bloku karşı karşıya getiren Suriye krizinde Türkiye'nin tutumundan kaynaklanmış olabilirdi. Bu koşullar altında Türkiye istekliliğine rağmen orta menzilli Jüpiterlerin konuşlandırılmasında ilk öncelikli ülke olamayacaktı. Jüpiterlere ilişkin ilk görüşmeler Fransızlarla başladı. 1958'in hemen hemen ilk yarısı Fransızlarla yapılan sonuçsuz görüşmelerle harcandı ve nihayet De Gaulle yönetimindeki Fransa ile Fransız topraklarındaki tüm nükleer silahların ulusal kontrolünü savunan bir yönetimle anlaşamayacağı kavrandı ve Fransa'nın Jüpiterlere ev sahipliği olasılığı ortadan kalktı. Fransa'dan sonra İtalya ile başlayan görüşmeler de gerek iç muhalefet gerekse sürekli değişen koalisyonlar nedeniyle gecikmeler yaşansa da İtalya ile Jüpiterlerin konuşlandırılmasına ilişkin anlaşma nihayet Mart 1959'da tamamlandı.

⁴ Philip Nash, *The Other Missiles of October, Eisenhower, Kennedy, and the Jupiters 1957-1963* (Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1997), s.33.

⁵ Ibid., ss.7-33.

⁶ Ibid., ss. 36-37; ss. 23-24.

⁷ Ibid.,s.36.

⁸ Ibid.,s.45.

Türkiye ile görüşmelere gelince, 2 Ocak 1959'da, Nato Müttefik Kuvvetler Başkomutanı Norstad, Türkiye ile IRBM'ler konusunda diyaloga girmek istediğini bildiriyordu. Aynı istek Yunanistan ve Türkiye arasındaki kemikleşmiş zıtlarla özellikle Kıbrıs konusunda gözönüne alınarak aynı tarihte Yunanistan'a da götürüldü. Ancak Atina'nın yanıtı bir dizi görüşmeden sonra gerek iç muhalefet gerekse Kıbrıs konusunda ödün koparma isteği sonucunda olumsuz olacaktı. Türkiye ile olan görüşmelerde ise diğer aday ülkelerden farklı olarak Türkiye'den değil fakat Amerikan bürokrasisinden ve teknik sorunlardan kaynaklanan gecikmeler yaşandı.⁹

Konuşlandırma ile ilgili anlaşmalar Aralık 1957 NATO toplantısından hemen hemen iki yıl sonra İtalya ve Türkiye ile sırasıyla nihayet 1959'da imzalanacaktı. Ekim 1959'da imzalanan Türk-ABD anlaşmasına göre füzelere Türkiye malik olurken, nükleer füze başlıkları ABD'nin olacaktı. Füzelere ateşlenmesi ancak Türk ve Amerikan taraflarının onayıyla Avrupa Yüksek Müttefikleri Komutanının emriyle olacaktı. Füze üssünde hem Türk hem de Amerikalı askerler görev yapacaktı. Bütün bu süre zarfında Eisenhower yönetiminde konuşlandırmaya ilişkin çekinceler Başkan Eisenhower da dahil üst yönetimdeki pek çok kişi tarafından çeşitli kereler dile getirildi; ancak karar alındıktan sonra geri adım atmanın Sovyetler nezdinde ve dünya kamuoyu önünde zafiyet olarak algılanacağı düşünülerek askeri açıdan birçok çekincelere rağmen siyasi bir karar olarak IRBM'lerin konuşlandırılması politikası uygulandı.¹⁰

Jüpiterlerin hangi ülkelere yerleştirileceği konusu Başkan Eisenhower döneminde çözüme kavuşurken, bunların operasyonel hale gelmeleri ise ancak Kennedy döneminde gerçekleşecekti. Başkan Kennedy iktidara geldiğinde, 1959 yılında Eisenhower döneminde imzalanan ABD-Türkiye anlaşması uyarınca konuşlandırılacak olan 15 Jüpiter füzesinin Türkiye'ye gönderilmemesi yönündeki düşünceler ABD yönetiminde ağırlık kazandı. Buna bağlı olarak Ulusal Güvenlik Konseyi'nin 29 Mart 1961 tarihli oturumunda Başkan Kennedy Dışişleri Bakanlığından George McGhee'nin eşgüdümünde Dışişleri, Savunma Bakanlıkları ve CIA'den temsilcilerin oluşturduğu komiteden Türkiye'ye Jüpiterlerin konuşlandırılması meselesini inceleyip görüşlerini kendisine rapor etmesini istedi.¹¹ Komitenin kurulmasını izleyen günlerdeki gelişmeler, komiteyi, Başkan Kennedy'ye Jüpiterlerin konuşlandırılması lehinde tavsiye vermeye itecekti. McGhee'nin 22 Haziran 1961 tarihinde Başkanın Ulusal Güvenlik danışmanına konuyla ilgili sunduğu raporda konuşlandırmaya devamın gerekçeleri şöylece sıralanıyordu;

'3-4 Haziran tarihlerinde Viyana'da gerçekleşen Khrushchev-Kennedy zirvesinde taraflar arasında özellikle Berlin konusunda artan tansiyon, IRBM'leri iptal etmeyi olanaksız hale getirdi. İptal kararı hem SSCB hem de müttefikler nezdinde ABD'nin zafiyeti ve Türkerek geri adım atması şeklinde yorumlanabilir; bu da ABD'nin prestijini sarsabilir. Bu gerekçelerle Nato kuvvetleri Başkomutanı Norstad da iptal kararına karşı kesin bir tavır alıyor.¹² Komite raporunda Türk tarafının muhalefeti de iptalden vazgeçilmesinde önemli bir etmen olarak sıralanıyordu. ABD Dışişleri Bakanı Dean Rusk, iptal meselesini Nisan 1961'deki Cento toplantısında Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e açtığında Türk bakanın reaksiyonu kesinlikle negatif olmuştu. Bu görüşler ışığında

⁹Ibid., ss.65-69.

¹⁰Bernstein, 'The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?',ss.101-102.

¹¹Ibid., s.101.

¹²Ibid.

Kennedy yönetimi, eğer Jüpiter projesi iptal edilirse, kendilerinin Türkiye nezdinde sözünden dönmüş müttefik konumuna düşeceklerini ve bunun da sadece Türk-Amerikan ilişkilerini değil, tüm NATO-ABD ilişkilerini etkileyebileceği kararına vardı.¹³ Görülüyor ki, Jüpiterleri operasyonel hale getirme çalışmalarına devam kararında Viyana zirvesinde ortaya çıkan uzlaşmaz görünüm temel nedeni oluşturduysa, Türkiye'nin muhalefeti de ikincil bir neden olarak gündeme geldi.¹⁴ Bu görüşler doğrultusunda komitenin iptale karşıt önerisini destekleyen Başkan Kennedy, Eisenhower yönetimi gibi stratejik yararlılıkları konusundaki ciddi çekincelere rağmen Jüpiterlerin konuşlandırılmasına siyasi kaygılarla yeşil ışık yakacaktı.

Operasyonel hale gelir gelmezde bu füzeler beklenildiği gibi işlevselliklerinin ötesinde bir Sovyet tepkisiyle karşılaşacaktı. Zaten Eisenhower yönetimi 1959 Ekim'inde Jüpiter füzelerini Türkiye'de konuşlandırmak üzere andlaşmaya vardığında bunun Sovyetlerce kışkırtıcı bulunacağını düşünüyordu.¹⁵ Zira kapasitesi ne olursa olsun Sovyetler Birliği kendisine bu denli yakın konuşlandırılan füzelerden doğal olarak rahatsız olacak belki de mukabil bir düzenlemeye girişecekti. Nitekim bu öngörü Khrushchev'in Küba'ya füze yerleştirme kararının Türkiye'deki Jüpiterler'in operasyonel hale gelmesiyle aynı zamanlara rastlamasıyla büyük ölçüde doğrulanmış oluyordu.¹⁶ Füzelerin Nisan 1962'de operasyonel hale gelmesiyle hemen hemen aynı tarihlerde Kırım'da dinlencede olan Khrushchev, Savunma Bakanı Rodion Malinovski ile Karadenizin ötesinde Türkiye'de konuşlandırılan füzelerin ülkelerini nasıl 10 dakikada vurabileceği konusunu tartışıyor, kendileri için yaratılan bu tedirgenliğin Küba'ya benzer füzeler yerleştirmek suretiyle ABD için de yaratabileceğini belki de ilk kez gündeme getiriyordu.¹⁷ Anılarına bakıldığında ise Khrushchev Türkiye'deki Jüpiterlere karşılık Küba'ya füze konuşlandırma fikrinin kendince ilk kez Mayıs 1962'de Bulgaristan'da kardeşlik çerçevesinde bir ziyarette bulunduğu sırada düşünüldüğünü belirtiyor.¹⁸ Her halukarda Küba'ya füze konuşlandırma fikri, Türkiye'de konuşlandırılan Jüpiterlerin operasyonel olmasını izleyen günlerde gündeme geliyor. Buna bakarak Sovyetlerin Küba'ya füze konuşlandırma kararını sadece Türkiye'deki Jüpiterlere bağlamak abartılı bir çıkarım olsa da Jüpiterlerin Khrushchev'in konuşlandırma kararını almasında önemli bir faktör olduğu sonucuna rahatlıkla varabiliriz.

¹³Document 2: Memorandum for McGeorge Bundy on the deployment of ' Turkish IRBM's', June 22, 1961, Chang and Kornbluh, *A National Archives Document Reader*, s.15; George McGhee, *The US-Turkish-NATO Middle East Connection* (London: Macmillan Press, 1990), s.166.

¹⁴Bernstein, 'Trading the Jupiters in Turkey?', ss.101-102; Donald L.Hafner, 'Bureaucratic Politics and "Those Frigging Missiles": JFK, Cuba and US Missiles in Turkey', *Orbis*, Vol.21,1977, ss.318-319.

¹⁵Chang and Kornbluh,; *A National Security Archive Document Reader*, s. XVII.

¹⁶Raymond L. Garthoff, 'The Cuban Missile Crisis: An Overview', James A. Nathan (Ed.), *The Cuban Missile Crisis Revisited* (New York: St Martin's Press, 1992), s.41.

¹⁷Chang and Kornbluh, *A National Security Archive Document Reader*, s.351.

¹⁸Allyn, 'Essence of Revision', s.147; Garthoff, 'The Cuban Missile Crisis: An Overview', ss.41-43.

Jüpiterler, Küba krizinin nedenlerinden, en azından krizi ağırlaştırıcı sebeplerden biri olarak değerlendirilebilse de, asıl rolleri krizin sonuçlandırılmasında gündeme geldi. Daha Sovyet füze rampalarının Küba'da hava fotoğraflarıyla saptanıp, 16 Ekim 1962'de kriz patlak vermeden hemen önce Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin Sovyetlere Küba'yla giderek artan askeri ilişkilerinde ve silah yardımıyla bir örnek teşkil edeceği buna bağlı olarak da füzelerin Sovyetlerce bir pazarlık konusu yapılabileceği ABD yönetiminde giderek artan ölçüde tartışılıyordu.¹⁹ Böylesi bir pazarlık olasılığından tedirgin olan Başkan Kennedy bunalımın hemen öncesinde, 23 Ağustos 1962'de Savunma Bakanlığında Türkiye'deki Jüpiterlerin kaldırılması konusunda neler yapılabileceğini araştırmasını talep etti.²⁰ Daha bu araştırmaya bağlı olarak Jüpiterler konusunda bir karara varılmamıştı ki, Küba'da SSCB füzelerinin varlığı tesbit edildi ve bir dünya krizi patlak verdi.

Krizin hemen başından itibaren ABD yönetimi hem SSCB'nin bu füzeleri Avrupa'ya yerleştirilen füzelerle pazarlık etmesinden çekinecek, hem de bizzat kendisi son yıllarda açığa çıkan bilgilerden anlaşıyor ki daha krizin ilk günlerinden itibaren bir füze pazarlığıyla bunalımın çatışmaya dönüşmeden çözülebileceği ihtimali üzerinde duracaktı. Henüz daha Khrushchev, 27 Ekim 1962'deki mesajıyla dünya kamuoyu önünde Türkiye'deki Jüpiterleri Küba'daki füzelerinin kaldırılmasına karşılık pazarlık konusu yapmadan, ABD kapalı kapılar ardında böyle bir pazarlığın olası olduğunu düşünüyordu. Krizi yürütmekle sorumlu Ulusal Güvenlik Konseyinden seçilen komitede bulunan (Executive Committee of the NSC) ABD BM Büyükelçisi Adlai Stevenson, Savunma Bakanı Robert McNamara gibi isimler krizin başından itibaren olası bir pazarlığı gündeme tutuyorlar; Başkan Kennedy'den de olumlu tepkiler alıyorlardı.²¹ Bu doğrultuda krizin çözümü için Jüpiterlerin pazarlık konusu yapılabilirliğinin sinyalleri Sovyetlere verilecek ve bu konuda bir bakıma Moskova yönlendirilecekti. Krizin çözümlenmesine ilişkin Kennedy'ye yazdığı 26 Ekim tarihli ilk mektubunda, Khrushchev, ABD'nin Küba'yı işgal etmemesine karşılık kendisinin Küba'ya silah sevkiyatını durduracağını belirtmekle yetiniyor, bunu izleyen 27 Ekim tarihli mektubunda ise Küba'daki Sovyet füzelerinin çekilmesine karşılık Türkiye'deki Jüpiterlerin kaldırılmasını talep ediyordu. Bu noktada Jüpiterlerin bunalımın çözümünde nasıl ortaya çıkacağı sorusu gündeme geliyor. Konuyu gündeme getiren 27 Ekim tarihli mesajıyla Khrushchev gibi görünse de, son yıllarda ABD'nin bu Jüpiter pazarlığını istediği hatta kendisini krizi çözmeye ilk kez gündeme getiren taraf olduğu tartışılıyor. Dönemin Washington'daki Sovyet büyükelçisi, Anatoly Dobrynin'e göre Khrushchev'in 27 Ekim 1962 tarihli mesajının hemen öncesinde, yani kendilerince Jüpiterler pazarlık konusu yapılmadan birgün önce, 26 Ekim'de Sovyet Elçiliğinde kendisi ve Robert Kennedy arasında yapılan özel bir görüşmede R. Kennedy Türkiye'deki füzeleri krizin çözümlenmesinde kullanmayı önerdi.²² Bu görüşme sırasında

¹⁹James G. Blight, Joseph S. Nye, Jr. And David A. Welch, 'The Cuban Missile Crisis Revisited', *Foreign Affairs*, Fall 1987, s.173; Hafner, 'Bureaucratic Politics and Those Frigging Missiles', s.313.

²⁰Chang and Kornbluh, *A National Security Archive Documents Reader*, s.82.

²¹Bernstein, 'Trading the Jupiters in Turkey?', s.104; s.106.

²²27 Ekim öncesi Dobrynin R.Kennedy görüşmesinin tarihi 24 ya da 26 Ekim olması hakkında farklı veriler var. Bakınız; Richard Ned Lebow, 'The Traditional and Revisionist Interpretations' in James A. Nathan, *The Cuban Missile Crisis Revisited* (New York:St. Martin's Press, 1992), s.168.; Bernstein, 'The Cuban Missile Crisis: An Overview', s.52; Michael Hunt, *Crises in US Foreign Policy*, (New Haven: Yale University Press, 1996), s.240; s.246.

kardeşi Başkan Kennedy'yi arayarak krizin sonuçlandırılması için ülkesinin Türkiye'deki füzeleri kriz sonrasında çekmeye hazır olduğu mesajını Elçinin yanında Başkana doğrulattı. Dobrynin'in bu açıklamalarına dayanarak Sovyetlerin 27 Ekim tarihli mesajlarında Jüpiterlerin çekilmesini talep etmelerinin Dobrynin'in Robert Kennedy'den aldığı mesajı Moskova'ya iletmesinden kaynaklandığı sonucuna varılabilir.²³ Fakat bu konuda eldeki verilerle kesin bir yargıya varmak güç gözüküyor.

27 Ekim tarihli Jüpiterlerin pazarlık konusu yapılmasına dair Khrushchev'in mesajı Washington'a ulaştığında artık pazarlık dünya kamuoyuna malolmuştu ki, bu da müttefikler nezdindeki durumu düşünülürken Amerikan yönetiminin isteyeceği belki de en son şeydi. 27 Ekim'de Kennedy'ye gönderdiği mektubunda Khrushchev, ABD'nin Türkiye'deki Jüpiter füzelerini söktüğü takdirde kendisinin de Küba'daki benzer füzeleri sökeceğini ve Sovyetler Birliğinin Türkiye'nin toprak bütünlüğüne ve hükümlerine saygı göstereceğini, içişlerine karışmayacağını ve işgal etmeyeceğini belirtmiş ve Küba'daki füzelerin sökülmesi için ABD'nin de aynı güvenceleri vermesi gerekeceğini eklemiştir.²⁴ ABD yönetimi bu pazarlığı dünya kamuoyu önünde kesin bir dille reddetti. Oysa kamuoyuna yansıyan bu tavrının aksine 27 Ekim tarihli mesajın Washington'a ulaştığı günün akşamında, gizli Robert Kennedy-Dobrynin görüşmesinde, ABD daha önce yeşil ışık yakmıştı bu pazarlığı kapalı kapılar ardında onaylayacak, füzelerin krizden sonra birkaç ay gibi kısa bir süre içinde kaldırılacağı güvencesini yazılı bir anlaşma olmaksızın Sovyetlere verecekti.²⁵ Son yıllarda açığa çıkan belgelerden anlaşılıyor ki, ABD, eğer SSCB bu gizli anlaşmaya yanaşmasaydı da; aynı öneriyi bir BM önerisi gibi dünya kamuoyu önünde tekrar ettirecekti, ve bunun için hazırlıklar tamamlanmıştı.²⁶ Zira Jüpiterleri pazarlık etmek gibi nispeten kabul edilebilir bir zararla çatışmadan kurtulmak konusunda Kennedy yönetimi çok kararlıydı.

27 Ekim akşamı yapılan bu tarihi gizli görüşmeden çok az kişi haberdar oldu ve uzun yıllar bu görüşmenin varlığı bilinmedi. Bu nedenle de Küba bunalımı uzun süre Kennedy'nin kriz yönetimindeki üstün başarısı şeklinde lanse edildi. 26 Ekim tarihli R.Kennedy-Dobrynin görüşmesini yok saysak dahi, Sovyet yönetimi pazarlık önerdikleri 27 Ekim tarihli mesajlarının öncesinde ABD'nin Jüpiterleri pazarlık konusu yapabileceğini gayet iyi biliyordu; zira ABD'nin bu füzeleri kaldırmaya birkaç kez teşebbüs ettiğinden haberdardı.²⁷ Bunun yanı sıra ABD'nin önde gelen gazetelerinde Küba'daki Sovyet füzeleriyle Türkiye'deki Jüpiterler arasında paralellik kuran çeşitli yazılar da Sovyetleri böylesi bir pazarlık talebi konusunda yönlendirmiş olabilirdi. Füze pazarlığına yol açan neden ne olursa olsun pazarlık gündeme geldiğinde özellikle ABD

²³Chan and Kombluh, *A National Security Archive Documents Reader*, s.83.

²⁴*Foreign Relations of the United States (FRUS) 1961-63, Cuban Missile Crisis and Aftermath, 1962-63 - Meeting and Memoranda Series, Vol.XI, 27 October 1962, 17 of 24; 18 of 24, US Dep. of State Web Site, Electronic Research Collection, UIC Library.*

²⁵*Ibid.*, 22 of 24.

²⁷ Ekim tarihli Robert Kennedy- Anatolia Dobrynin görüşmesinden ilk kez Robert Kennedy'nin '13 Days the Cuban Missile Crisis' adlı anılarında bahsedildi. Ancak 26 ekim tarihli görüşmeden bu anılarda hiç söz edilmiyordu.

²⁶FRUS, 1962-63 volXI, 27 October 1962, 24 of 24.

²⁷Bern Greiner, 'The Cuban Missile Crisis Reconsidered - The Soviet View: An Interview with Sergio Mikoyan', *Diplomatic History*, 1990, Vol.14,s.216.

açısından önemli riskler taşıyordu. Bu pazarlığın dünya kamuoyunca bilinmesi özellikle müttefiklerince duyulması ABD'ye önemli ölçüde prestij kaybettirebilir, ABD'nin Sovyetler karşısında zafiyet göstermesi şeklinde yorumlanabilirdi. Bu nedenle de bu pazarlıktan, Kennedy yönetiminde, krizi yöneten gruptan bile sadece çok az sayıda kişi haberdar oldu.²⁸ Gerek ABD gerekse Sovyetler Birliği krizin çözümünde yüzlerine tutanak etmek üzere Jüpiterleri kullanmakta büyük fayda gördüler. Khrushchev, ABD'ce zaten kaldırılması düşünülen, stratejik olarak pek çok zaafı bulunan Jüpiterlerin kaldırılmasını talep ederek, Kennedy de öte yandan zaten polaris füzeli denizaltılar devreye girdiğinde kaldırmayı düşündüğü füzeleri Sovyet talebi karşısında sökmeyi dünya kamuoyu önünde reddederek, krizi çözme aşamasında ödün vermeyen, güçlü lider imajını pekiştirme olanağı buldular. Böylece özellikle ABD, kriz öncesinde çeşitli kereler konuşlandırmaktan vazgeçtiği Jüpiterler yüzünden kendini dünya kamuoyu önünde bir pazarlık içinde buluyor fakat aynı zamanda yine bu aynı füzeler kendisine krizden savaşa gitmeksizin sıyrılmak için bir kapı aralıyordu.

Türkiye açısından Jüpiter Füzelere Değerlendirilmesi

Jüpiterler süpergüçler açısından krizden çatışma olmaksızın sıyrılmak için bir şans haline dönüşürken, Türkiye için durum biraz farklıydı. Krizin tümü hakkında son yıllarda yapılan yeni değerlendirmeler, Jüpiterler dolayısıyla bunalıma taraf olan Türkiye için de yeni çıkarımlar içeriyor. Her ne kadar Türkçe birincil kaynak eksikliği Türkiye'nin krizdeki pozisyonunu tam olarak değerlendirmede önemli açmazlar getirirse de, son yıllarda krizin diğer taraflarınca ifşa edilen belgeler ve görüşler Türkiye perspektifine de, bir ölçüde de olsa, yeni bir boyut katıyor.

Jüpiterler krizin çözümü aşamasında gerek ABD gerek SSCB için cankurtaran simidi haline dönüşürken, Türkiye için kendisinin öngörmediği farklı durumlar yaratıyordu. 1957 yılında Eisenhower yönetiminin Avrupa'da orta menzilli füzeler yerleştirme kararına İngiltere ve İtalya ile birlikte onay veren üçüncü ülke olan Türkiye bu füzeler dolayısıyla genel olarak NATO ittifakı içinde önemini öne çıkarmayı, ABD-Türkiye ilişkilerinin yakınlığını sergilemeyi düşünürken hepsinden önemlisi bu füzelerin kendi güvenliğini artıracığına samimi bir biçimde inanıyordu.²⁹ Gerek Başbakan Adnan Menderes gerek Dışişleri Bakanı Fatih Rüştü Zorlu Jüpiterlerin birtakım zafiyetlerinin farkındaydılar ancak kendi savunmaları ve de NATO savunması için nükleer silahlar da dahil, olabildiğince silahlanmaktan başka çare görmüyorlardı ve bu nedenle de orta menzilli füzelerin Avrupa'ya yerleştirilmesi gündeme gelir gelmez bu ABD önerisini coşkuyla karşıladılar.³⁰ Silahlanmayı artırmayı Sovyetlere karşı en iyi savunma aracı, en azından araçlarından biri olarak gördükleri ve buna bağlı olarak da nükleer silahlardan arınmış bölge kurulması gibi Sovyet tekliflerini kesinlikle reddettiler düşünülürse Menderes hükümetinin Jüpiterlere gösterdiği olumlu tepki şaşırtıcı değildi. Jüpiterleri topraklarına kabul etmeye karar verdikten sonra, Türkiye füzeler konusundaki olumlu

²⁸ Chang and Combluh, *A National Security Archive Documents Reader*, s.377.

²⁹ Mehmet Gönülöbol, 'NATO and Turkey An Overall Appraisal,' *Turkish Yearbook of International Affairs*, XI, 1971.; Bernstein, 'The Cuban Missile Crisis: Trading the Jupiters in Turkey?', s.100.

³⁰ Nash, *The Other Missiles of October*, s.65.

tavrını konuşlandırmaya ilişkin görüşmelerde de fazlasıyla gösterdi.³¹ Örneğin, İtalyanlar görüşmelere devam etmek için ABD baskısı görürken, Türkler ABD'yi görüşmelerde yeterince hızlı olmamakla suçlayacaktı. İtalya'dan farklı olarak o dönemde Türkiye'yi bu görüşmelerde çekinceli taraf yapacak ciddi bir iç muhalefet ya da istikrarsız bir koalisyon hükümeti yoktu. Menderes hükümeti'nin Jüpiterler konusundaki bu iyimser tavrı 1960 darbesiyle iktidara gelen askeri yönetim ve onu izleyen İsmet İnönü liderliğindeki koalisyonlarda da (1961-63) sürdürüldü. Yine bu görüşe paralel olarak Türkiye 1961 yılında ve 1962 yazında birkaç kez ABD'nin füzeleri çekme talebini reddetti. İlk talep 27-28 Nisan 1961 Nisan tarihlerinde Ankara'da CENTO toplantısında Dışişleri Bakanı Rusk tarafından askeri darbeden sonra kurulan Cemal Gürsel Kabine'sinin Dışişleri Bakanı Selim Sarper'e iletildi. Sarper bu öneriyi füzeler için ödeneğin daha yeni mecliste onaylandığını, bu nedenle şu anda füzelerin çekileceğini meclise bildirmenin hükümeti için utandırıcı olacağını söyleyerek öneriyi reddetti.³² Sarper'in ileri sürdüğü mazeret verilen red kararında nedenlerden sadece biri olabilirdi. Herşeyden önce yeni askeri yönetim için bu füzelerin çekilmesini kabullenmek ciddi riskler getirebilirdi. Füzelerin ABD-Türkiye ittifakı düşünüldüğünde simgesel bir yanı vardı. Bu füzelerin çekilmesi ABD'nin Türkiye'ye sırt çevirdiği ya da Türkiye'nin bir müttefik olarak önemini yitirdiği şeklinde yorumlanabilirdi ki, bu da, ülkede gücünü pekiştirmek isteyen askeri yönetim için pek istenecek birşey değildi.³³ Dışişleri Bakanı Rusk Jüpiterler yerine Akdenizde konuşlandırılacak Polaris füzelerini taşıyacak atom denizaltılarını Bakan Sarper'e önerdiyse de bunların Türkiye topraklarına konuşlandırılan Jüpiterler kadar ABD'nin Türkiye'ye yönelik savunma garantisini ve işbirliğini simgelemeyeceği düşünüldü; ayrıca da Polarisler henüz hazır da değildi.³⁴ Jüpiterlerin geri çekilmesine ilişkin Nisan 1961 ABD önerisi bir başka açıdan da talihsiz bir zaman dilimine rastlıyordu; zira tam bu dönemde ABD "kitlevi mukabele doktrini" yerine "esnek mukabele doktrini"ni yeni NATO stratejisi olarak gündeme getiriyordu ki; Türk yetkililer de bu doktrin çerçevesinde Jüpiterlerin geri çekilmesi teklifini Amerika'nın nükleer sorumluluklarından kaçışı şeklinde yorumlamış ve dolayısıyla da teklifi reddetmiş olabilirdi.³⁵ Bütün bunlara bağlı olarak 1962 yılı Mayıs ayında Amerikan Dışişleri Bakanı Rusk Oslo'daki Nato Bakanlar toplantısında ve yine aynı yılın Haziran ayında ABD Dışişlerinden George Ball Washington'daki Türk Büyükelçisine Başkan'ın direktifiyle iki kez daha Jüpiterlerin geri çekilmesini önerdiklerinde, Ankara'dan yanıt yine olumsuzdu ve sözü edilen bu koşullar altında da pek şaşırtıcı değildi.³⁶ Ancak belki Türkiye bu füzeler yüzünden müttefikleriyle birlikte bir nükleer savaşın eşiğine gelmeyi tahmin etmek gibi oldukça zor bir öngöründe bulunabilseydi, durum belki biraz farklı olabilirdi.

Türkiye, yukarıda belirtilen nedenler doğrultusunda konuşlandırmanın iptaline kendince belki haklı bir dizi nedenle muhalefet ederken, öte yandan güvenliği açısından yeni riskler almış oluyordu. Daha 1959 yılında Menderes yönetimi füzelere ilişkin ABD-Türk anlaşmasını imzalar imzalamaz Sovyet protestosuna maruz kalacaktı ki bu beklenen bir tepkiydi. Ancak Moskova bu tedirginliği ifade etmekle de kalmayıp, bu

³¹Feroz Ahmad, *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975* (London: C.Hurst&Company, 1977), s.397.

³²Chang and Kornbluh, *A National Security Archive Documents Reader*, s.349.

³³Bernstein, 'Trading the Jupiters in Turkey', ss. 107-108

³⁴Nash, *The Other Missiles of October*, s.98.

³⁵Hafner, 'Bureaucratic Politics and "Those Frigging Missiles"', ss.309-310.

³⁶Ibid., s.321.

oluşuma Küba'ya füze konuşlandırmak suretiyle 1962 yılında sözlü protestolar yerine pratikte bir cevap vermeye kalkışınca Türkiye'deki füzeler Küba'ya yerleştirilen SSCB füzeleri için bir bakıma ilham kaynağı oluyor ve böylece bir dünya krizinin çıkmasında dolaylı da olsa bir faktör oluyordu. Böylece kriz çıktığında Türkiye öngörmediği bir şekilde kendisinden millerce ötede patlak veren bir bunalıma taraf oluyor, bu kadar uzaklıktaki bir çatışmanın kendisini nasıl yakından etkileyebileceğinin ilk şokunu yaşıyordu.³⁷ Taraf olmakla da kalmayıp üstelik hedef haline geliyordu. Kriz patlak verdiğinde krize ilişkin askeri çözümler üretildiğinde gerek SSCB gerek ABD Türkiye'yi Jüpiterler itibariyle ilk hedeflerden biri olarak belirliyorlardı.³⁸ Son yıllarda yapılan değerlendirmelerden anlaşılıyor ki, kriz bağlamında Türkiye öncelikli hedeflerden biri olmakla kalmıyor, bir ilk saldırı durumuyla karşılaştığında arkasında otomatik bir ABD desteği bulamayacağı da yine bu krizde çarpıcı bir şekilde ortaya çıkıyordu. Yani NATO müttefiki olmanın Türkiye'nin güvenliğini garantiemediği açıkça ortaya çıkıyordu. 27 Ekim tarihli krizden sorumlu Yürütme Kurulu toplantısının tutanaklarından anlaşılıyor ki eğer Sovyetler ilk hedef olarak Jüpiterleri vurursalar ABD'nin buna otomatik bir şekilde tepki vermesi sözkonusu değildi. Belki de çatışmanın bu saldırıyla sınırlı kalması için tepki gösteremeyebilecekti.³⁹ Bu durumda anlaşılıyor ki, Türkiye bu füzelerle güvenliğini artırmak bir yana büyük güvenlik riskleri de almış oluyordu. Diğer yandan Türkiye bu füzeleri ülkesine kabul ederken bunu güçlü Türk-ABD ilişkilerinin bir sembolü olarak düşünüyordu, oysaki, aynı füzeler yüzünden gizli bir ABD-SSCB pazarlığı gündeme gelecek, bu da, Türk-ABD ittifakının zafiyetini özellikle de bu ilişkide Türkiye'nin edilgenliğini vurgulayacaktı.

Kriz patlak verdiğinde iktidarda bulunan İnönü liderliğindeki CHP-YTP-CKMP-Bağımsızlar koalisyon hükümeti hiç tereddütsüz müttefiki ABD'yi destekledi.⁴⁰ Meclisteki bütün partiler bu destek konusunda hemfikir idi.⁴¹ 22 Ekimde ABD Sovyetlerin Küba'daki füze yığınağına ilk tepki olarak abluka kararını açıklar açıklamaz, Türkiye bunu ilk destekleyen ülkelerden biri oldu.⁴² Bu arada krizin başından itibaren hükümet kendi toprakları üzerindeki füzelerle Küba'daki füzeler arasında bağlantı kurulmasından fazlasıyla rahatsız olmuştu. Bu nedenle de Dışişleri Bakanı, Batı basınında gündemde tutulan Küba-Türkiye paralelliği yüzünden tedirgin olduklarını ABD'ye bildiriyor ve askeri yardımın artırılmasını ve hemen acilen bazı uçakların ve uçak parçalarının Türkiye'ye gönderilmesini talep ediyordu. Washington, Küba-Türkiye konusundaki karşılaşturmalar konusunda Ankara'nın müsterih olmasını ögütleyerek, Türkiye'nin askeri yardımların hızlandırılması talebini olumlu karşılıyordu.⁴³ Ayrıca da,

³⁷Yön, 31 Ekim 1962.

³⁸Greiner, 'The Soviet View: An Interview with Sergo Mikoyan', s.216.;

³⁹Doc.49: Transcript of the Executive Committee meeting, October 27, 1962, Chang and Kornbluh, *A National Security Archive Documents Reader*, s.214; A Marc Trachtenberg, 'Commentary: New Light on the Cuban Missile Crisis?', *Diplomatic History*, Vol.14, 1990, s.243.

⁴⁰İsmet İnönü'nün TBMM'deki Konuşmaları 1920-73 (Ankara: TBMM Kültür Yayınlar 1992), s.75; Metin Toker, *Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları - İnönü'nün Son Başbakanlığı* (Ankara: Bilgi Yayınevi, 1992), s.140.

⁴¹Yön, 31 Ekim 1962.

⁴²Mehmet Gönülboğ ve diğerleri, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1990)* (Ankara: Siyasal Kitabevi, 1993), s.328.

⁴³Nash, *The Other Missiles of October*, ss.137-138.

bu sıralarda kapalı kapılar ardında SSCB-ABD gizli pazarlığı için çalışmalar sürerken, ABD ve Türk hükümetlerinin Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında benzerlik kuran ve bir pazarlık öngören çeşitli yorumları aynı gerekçelerle birlikte reddettikleri Türk basınından izlenebiliyordu. Füzeler arasındaki benzerliği ve dolayısıyla olası bir pazarlığı reddederken, ABD ve Türk yönetiminin şu tezleri ileri sürdükleri görülüyor; Küba'daki üsler Sovyet Rusya ile Küba arasında yapılan ikili anlaşmalara dayanmaktadır. Oysa Türkiye'deki üsler ise ABD'nin değil NATO'nundur.⁴⁴ Ayrıca Türkiye kendisinin ABD ile ilişkisinin Küba-Sovyet ilişkisine benzetilmesinden de rahatsızdı, çünkü kendisi Küba'yı Sovyetlerin kuklası olarak görüyordu.⁴⁵ Ayrıca Türkiye'deki üsler savunma amaçlıdır, çünkü 1957'de Sovyetlerin nükleer silahlar konusundaki ataklarına karşılık savunma amaçlı olarak konuşlandırılmıştır deniyordu. Ve bu konuşlandırmanın SSCB'nin Küba'ya yaptığı gibi el altından değil dünya kamuoyu önünde açıkça gerçekleştirildiği vurgulanıyordu.⁴⁶ Böylece böylesi bir pazarlığın olanaksızlığı ileri sürülürken Türkiye'deki füzelerin ancak genel bir silahsızlanma çerçevesinde ele alınabileceği vurgulanıyordu.⁴⁷ Oysaki bu açıklamalar görünüşü kurtarmaktan başka bir anlam taşııyordu; zira ABD krizin başından itibaren bizzat kendisi Küba ve Türkiye'deki füzeler arasında paralellik kurmuş nihayetinde de füze pazarlığına girişmişti.

Krizde diplomatik bir çözüm bulabilmek için Jüpiterlerin pazarlık edilmesi gündeme geldiğinde, Türkiye'nin böylesi bir pazarlıktan haberdar edilmemesi kararlaştırıldı. Kriz öncesi Türkiye en az üç kez ABD'nin Jüpiterleri kaldırma girişimine negatif yanıt verdiği için, bu kez de benzeri nedenlerle olumsuz yanıt vereceği düşünülerek Türk hükümetine pazarlık konusunda direkt görüş sorulmadan Ankara'daki ABD Büyükelçisi Raymond Hare ve NATO nezdindeki Büyükelçi Thomas Finletter'dan 24 Ekim 1962'de füzelerin kaldırılmasına ilişkin muhtemel Türk reaksiyonu hakkında görüş bildirmeleri istendi.⁴⁸ Büyükelçi Hare raporunda bir pazarlık sonucu Jüpiterlerin kaldırılmasının Türk-ABD ilişkilerine zarar vereceğini çünkü hem askeri hem de politik açıdan Türk hükümetinin bu füzelere büyük önem atfettiğini bildirdi. Hare gibi Finletter de böylesi bir pazarlığa tepkinin olumsuz olacağını ve eğer böylesi bir pazarlık duyulursa diğer NATO ülkelerinin de acaba bizden de Jüpiterler benzeri askeri ödünler mi istenecek sorusunu soracaklarını, bununla ittifak içinde güvensizlik yaratacağını bildirdi.⁴⁹ Belgelerden anlaşılıyor ki tepkisi nötr ya da olumlu olsa bile ABD yönetiminin bunu Türk hükümeti ile müzakere etmesi oldukça zordu; zira bu pazarlıktan ABD yönetiminde bile sadece 3-5 kişi haberdar oldu. Buna örnek olarak 27 Ekim'deki gizli anlaşmaya rağmen ABD Dışişleri Bakanlığı Büyükelçileri Finletter ve Hare'e 29 Ekim 1962'de Jüpiterlere ilişkin herhangi bir pazarlığa girişilmediği konusunda güvence verecekti.⁵⁰ Türkiye gizli bir pazarlıktan habersiz ABD'nin dünya kamuoyu önünde her türlü pazarlığı reddetmesinden fazlasıyla hoşnut kaldı. Bu hoşnutluğunu da hükümet Washington'daki

⁴⁴Milliyet, 28.Ekim.1962; Cumhuriyet, 28.Ekim.1962.

⁴⁵Doc. 50: Cable Received from US Ambassador to Turkey Raymond Hare to State Department, regarding Turkish Missiles, October 27, 1962 in Chang and Kombluh, A National Security Archive Documents Reader, s.221.

⁴⁶Cumhuriyet, 26.Ekim.1962; Milliyet, 28.Ekim.1962.

⁴⁷Milliyet, 28.Ekim.1962.

⁴⁸Chang and Kombluh, A National Security Archive Documents Reader, s.370.

⁴⁹FRUS 1961-1963, Vol.XI, 24 Ekim 1962, 4 of 18.

⁵⁰Bernstein, "Trading the Jupiters!?",s.124.

Büyükelçisi aracılığıyla 29 Ekim 1962'de Amerikan Dışişleri Bakanlığına bildirecekti.⁵¹ ABD'nin bu görünen politikasıyla gerçek politikası arasındaki fark düşünülürse Türkiye gözardı edilen, yanlış yönlendirilen bir müttefik konumuna düşüyordu.

Ancak bu demek değildi ki İnönü yönetimi bunalımın hiç bir aşamasında ya da daha sonrasında arkalarından bir iş çevrilmediği kuşkusuna kapılmadı. Aslında bütün bu gizliliğe rağmen, gerek kriz sırasında gerekse kriz sonrasında böylesi bir pazarlığın olabirliğinin ipuçlarını sürmek Türkiye açısından pek de zor değildi. Bir kere krizin başından itibaren gerek Batı gerek Sovyet basınında Küba-Türkiye paralelliği ve bu ülkelerdeki füzelerden karşılıklı vazgeçilmesinin krizden çıkmak için en iyi yol olduğu yoğun bir şekilde dile getirildi. Bunun yanısıra bizzat Ankara'daki Sovyet Büyükelçisi Nikita Ryzhov 23 Ekim 1962'de Türkiye'nin ABD'nin Küba'sı olduğunu söylüyor, daha sonra da Dışişleri Bakanı Feridun Cemal Erkin'den Jüpiterlerin sökülmesini talep ediyordu. Bu Moskova'nın iki ülkedeki füzeler arasında paralellik kurduğunun net ve açık bir ifadesiydi ve krizin çözümünde Jüpiterlerin önemini vurguladığından da Türkiye'yi fazlasıyla tedirgin etti.⁵² Nitekim 27 Ekim tarihli Khrushchev'in mesajıyla Jüpiterlerin krizden sıyrılmaktaki önemi hiç bir şüpheye yer bırakmaksızın ortaya çıktığında; Türkiye'nin bu noktada birtakım gizli anlaşmalara varılabileceği konusundaki kuşkuları arttı. Bundan başka daha önce çeşitli defalar Jüpiterlerin geri çekilmesi önerisi bizzat Amerikalılarca kendilerine yapıldığından, Türkler, ABD için füzelerin sökülmesini içeren bir pazarlığının kabul edilebilir olduğunun da çok iyi farkındaydılar. Hepsinden önemlisi Khrushchev'in, 27 Ekim tarihli Jüpiterlerin sökülmesini isteyen mesajından sonra, hemen bir u-dönüşü yaparak, 28 Ekim'de bu isteği yerine getirilmeden Küba'dan Sovyet füzelerini çekeceğini ilan etmesi Ankara'nın muhtemel bir pazarlık konusundaki kuşkularını daha da artırdı. Bu nedenle de 28 Ekim'de, Dışişleri Bakanı Erkin, ABD Büyükelçisi Hare'e Jüpiterleri kastederek Türkiye'ye danışılmadan kendilerini ilgilendiren bir şeyin yapılmayacağını farzettğini söyledi ve bu konuda Büyükelçinin onayını aldı.⁵³ Aynı zamanda ABD'nin BM nezdindeki Büyükelçisi de Türkiye ve Nato'ya danışılmadan Jüpiterlerle ilgili bir müzakereye Washington'un girişmeyeceği güvencesini Türkiye'ye veriyordu.⁵⁴ 28 Ekim'de Khrushchev'in ani bir çıkışla Küba'daki füzeleri çekeceğini açıklayıp krize son vermesi kadar, belki de daha fazla Türkiye'yi gizli bir pazarlık konusunda kuşkulandıran krizden hemen sonra ABD'nin Jüpiterleri sökme girişiminde bulunması oldu.⁵⁵ Bütün bu sözü edilen gelişmeler karşısında muhtemelen Türkiye bir pazarlık olasılığı hissetti, fakat bunu ifşa etmek ya da gündeme getirmek bir müttefik olarak ve de ABD'yle ilişkilerine özel önem atfeden koalisyon hükümeti için takınılacak isabetli bir tavır olamazdı. Bu nedenle kamuoyu önünde belki varolan şüphelerini hiç göstermediler ve ABD'nin pazarlık yapmadığına ilişkin inançlarını defalarca tekrarlamayı yeğlediler.

Buna bağlı olarak da Amerikalılar Jüpiterlerin sökülmesini gündeme getirdiklerinde Türkler konuşlandırmada olduğu gibi belki hevesli değil ama yine uyumlu

⁵¹FRUS 1961-63, Vol.XI, 29 Ekim 1962, 8 of 20.

⁵²Nash, *The Other Missiles of October*, s.137.

⁵³Ibid., s.163.

⁵⁴Ibid.

⁵⁵Richard C.Company, Jr., *Turkey and the US - The Arms Embargo Period* (London: Praeger, 1986), s.24; Kemal Karpat, *Turkey's Foreign Policy in Transition* (Leiden: E.S Brill, 1974), s.91.

davrandılar. Aralık 1962 NATO Bakanlar Konferansı'nda Amerikan Savunma Bakanı McNamara ve Dışişleri Bakanı Rusk sırasıyla Savunma Bakanı İlhami Sancar ve Dışişleri Bakanı Erkin'e sökülme meselesini açıklarında Sancar sökülmeyle ilişkin olarak bunun Türkiye'nin moralini ve NATO'ya güvenini etkileyeceğini söylerken ;Erkin daha yumuşak bir tavırla ABD'nin Türkiye'nin güvenliğine olan hassasiyetini Jüpiterler yerine başka bir biçimde yine etkin olarak gösterdiği sürece füzeleri sökmekten büyük bir sorun olmayacağını belirtti. Bu tepkiler karşısında Kennedy yönetimi Türkiye'nin bazı jestlerle ikna edilebileceğini düşünerek biran önce göndereceği F-104G uçaklarıyla Türk Hava kuvvetlerini güçlendirmeye ve Türkiye'ye artan miktarda konvansiyonel silahlar sağlamaya karar verdi.⁵⁶ Washington'un beklediği gibi bu jestler semeresini verecek Türkiye Jüpiterlerin kaldırılmasını kabul edecekti. Jüpiterlerin sökülmesi konusundaki görüşmeler Türk-ABD yetkililer arasında doludizgin giderken Türk siyasi çevrelerinde de Jüpiterlerin sökülmesinin ABD'nin gündeminde olduğu seziliyor ve bu hareketin arkasında yatan mana irdeleniyordu. Ancak bu konuda İnönü hükümeti, görüşmeler ABD ile kesin bir sonuca varıncaya kadar, füzelerin konuşlandırılmasında Menderes hükümetinin yaptığı gibi sessiz ve yorumsuz kalmayı yeğledi. Mecliste 1963 Ocak'ının ilk yarısında yapılan ve birkaç gün süren dış politika konusundaki bir genel görüşmede Nihat Erim, Ali Naili Erdem gibi bazı milletvekilleri, hükümetin jüpiterler konusunda gizlilik içinde davrandığını söyleyerek Dışişleri Bakanı'ndan Jüpiterlerin akibeti konusunda açıklama yapmasını istediler. Jüpiterler dış basında yazıldığı gibi sökülüyor muydu? Sökülüyorsa bu Türkiye'nin stratejik öneminde bir azalmaya mı işaretledi? Bakan Erkin cevabi konuşmasında Jüpiterlerin söküleceğine dair henüz bir karar alınmadığını belirtmekle yetinip, ABD ile süregiden müzakerelere değinmemeyi yeğledi. Ancak konuşmasında Polarisleri kastederek Jüpiterler kaldırılırsa bunların yerine Türkiye'nin güvenliğini daha da iyi sağlayacak bir savunma sisteminin getirileceği konusunda meclisi temin etmekle yetindi. Türkiye'nin stratejik değeri azalıyor mu? sorusuna gelince Bakan bunu kesinlikle reddederek, esnek mukabele doktrinine istinaden 'NATO camiasında en salahiyetli şahsiyetler, yeni strateji icaplarının, nükleer silahlara daha ziyade kalkan, klasik silahlara ise kılıç rolünü vermekte olduğunu düşünmektedirler.... Bu itibarla, NATO ittifakı dahilinde, klasik kuvvetler bakımından en önemli iştiraki sağlayan ülke olması sebebiyle, memleketimizin stratejik değerinde şayet bir tahavvül vuku bulacak ise, böyle bir tahavvülün Türkiye için ancak ve ancak daha müspet bir şekilde tecelli edebileceğini belirtmek isterim' şeklinde cevap verecekti.⁵⁷ Meclisteki bu tartışmalar Milli Savunma Bakanı Sancar'ın 23 Ocak 1962'de NATO ittifak sisteminin daha etkili nükleer silahlarla savunmasını sağlamak için polaris füzelerinin Türkiye'deki Jüpiter füzelerinin yerini alacağını Meclise bildirmesiyle sona erecekti.⁵⁸ Jüpiterlerin sökülmesine 1 Nisan 1963'de başlandı ve tamamlanması sadece birkaç hafta sürdü. Aynı tarihlerde Akdenizde konuşlandırılan Polaris güdümlü füzeleri ile yüklü atom denizaltularından biri, USS Sam Houston, 14 Nisan 1963'te Amerika'nın Jüpiterlerden sonra Türkiye'nin güvenliğine gösterdiği hassasiyetin devamının bir göstergesi olarak İzmir limanını ziyaret etti. Bu ziyaret Ankara'da memnuniyetle karşılandı.⁵⁹

⁵⁶Nash, *The Other Missiles of October*, ss.163-164; Oral Sander, *Türk-Amerikan İlişkileri*, (Ankara: A.İ.SBF. Yayını), s.223.

⁵⁷Millet Meclisi Tutanak Dergisi, B:30, 14.1.1963.

⁵⁸bid., B:34, 23.1.1963.

⁵⁹Feroz ve Bedia Turgay Ahmad, *Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-71* (Ankara : Bilgi Yayınevi, 1976), s.260.

Kısa dönemde gizli SSCB-ABD pazarlığından haberdar olunmadığından Jüpiterlerin sökülmesi Türkiye'de ABD-Türkiye ilişkileri açısından büyük bir infial yaratmadı. Ancak birkaç yıl sonra, özellikle uzun vadede 1964'deki meşhur Johnson mektubundan sonra, ABD-Türkiye müttefik ilişkisinin yoğun bir şekilde sorgulanmaya başlandığı bu dönemde Jüpiterlere ilişkin sökme kararının ABD'ce tek taraflı alınması ve sonradan Türkiye'ye kabul ettirilmesi söz konusu olduğundan Küba krizi Washington'un bir müttefik olarak Türkiye'yi nasıl gözardı edebileceğinin ve Türkiye'nin de nasıl edilgen bir konuma sokulabileceğinin ilk ciddi örneği olarak değerlendirilmeye başlandı. Böylece Jüpiterlere ilişkin gizli pazarlığın varlığı bilinmeden bile uzun dönemde kriz ABD-Türk ilişkileri açısından ittifak ilişkisini pekiştirici değil aksine Türkiye açısından ABD'ye yönelik kuşkuları artırıcı oldu. Öte yandan Küba krizine bağlı olarak Jüpiterlerin kaldırılmasından sonra Türkiye füzelerle SSBC'yi direkt tehdit eden bir konumdan uzaklaşmış olduğundan bu durum iki ülke ilişkilerinin olumlu gelişmesinde pozitif bir etmen oldu.